TRĂDARE, TRĂDĂTORI ŞI TRĂDAŢI ÎN ŢARA MOLDOVEI ÎN SECOLELE XIV-XVI

Virgil PÂSLARIUC

Conceptul de „trădare" este unul dintre cele mai dificile cu care istoricii sunt nevoiţi să opereze. Dificultatea vine din faptul că în limbajul nostru s-a fixat deja conotaţia peiorativă a termenului, ce riscă să compromită rezultatele investigaţiei, deoarece utilizându-l, cercetătorul *volens-nolens* intră în domeniul fragil al judecăţilor de valoare, poziţionându-se de partea unui actant istoric sau a altuia. De aceea, pentru reuşita unui demers ştiinţific, cu pretenţie de obiectivitate, ar fi nevoie de „neutralizarea" conceptului de „trădare", înainte de toate sub aspect etic. Ultimele tendinţe istoriografice încearcă să iasă din acest impas fie prin abordarea contextual-constructivistă[1] a fenomenului, fie prin intermediului studierii acestuia la nivelul reprezentărilor, al percepţiilor din epocă, căci detaşarea (emoţională) faţă de obiectul cercetării este principala condiţie a unei investigaţii ştiinţifice reuşite (*sine ira et studio*)[2]. Conform noilor

[1] Aceasta este o cale de mijloc care nu neagă caracteristicile „reale" ale trădării, adică ca un fenomen în sine, dar consideră că un rol important îl are anume construcţia socială a fenomenului şi plasarea sa într-un context social bine definit, William W. Cobern, „Contextual Constructivism: The Impact of Culture on the Learning and Teaching of Science", în K. G. Tobin (editor), *The practice of constructivism in science education*, Hillsdale, New Jersey, 1993, p. 51-69.

[2] Problema „trădării" ca fenomen istoric a mai fost abordată în istoriografie, atât în cea românească, cât şi în cea occidentală. Spre exemplu, au apărut mai multe lucrări dedicate fenomenului trădării ca fenomen istoric în Evul Mediu occidental: S. H. Cuttler, *Law of Treason and Treason Trials in Later Medieval France*, Cambridge University Press, 1981; W. R. J. Barron, „The penalties for treason in medieval life and literature", in *Journal of Medieval History*, Volume 7, Issue 2, June 1981, p. 187-202; D. Alan Orr, *Treason and the State. Law, Politics, and Ideology in the English Civil War*, Cambridge University Press, 2002; J.G.

metode, realităţile sociale din trecut sunt interpretate drept nişte construcţii istorice, care zi de zi sunt create de subiecţi individuali sau colectivi[3]. Cu alte cuvinte, constructivismul propune cercetarea

Bellamy, *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages*, Cambridge University Press, 2004; *Felonie, Trahison, Reniements au Moyen Age*, Actes du troisieme colloque international de Montpellier, Unversite Paul-Valery (24-26 novembre 1995), Les Cahiers du CRISIMA, nr. 3, 1997; *La trahison au Moyen Age. De la monstruosité au crime politique (Ve – XVe siècle)*, sous la direction de Maïté Billoré et Myriam Soria, Presses universitaires de Rennes, 2009; a se vedea şi numărul tematic dedicat fenomenului trădării în cunoscuta revistă editată de medievistul rus Aaron Gurevici, *Одиссей.Человек в истории*, Москва, 2012. În istoriografia românească, chiar dacă s-a observat tendinţa de instrumentalizare politică în acest subiect sensibil, mai ales în perioada postbelică, au existat încercări de elucidare mai mult sau mai puţin echilibrată a fenomenului (V. Costăchel, A. Cazacu, P. P. Panaitescu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 275-281; Valentin Al. Georgescu, Valeriu Şotropa, *Trădare*, în *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1988, p. 471-475, precum şi ultima cercetare semnată de Alexandra-Marcela Popescu, „Câteva consideraţii privind învinuirea de hiclenie în Moldova medievală", în *Cercetări Istorice* (serie nouă), Iaşi, nr. 24-26, 2010, p. 233-246), dar nu toate au reuşit să evite capcanele „gnoseologice" ale problemei, fiind uneori prea emotive ca să dea rezultate pertinente (Mircea Balan, *Istoria trădării la români*, vol. I-II, Bucureşti, 2006). Menţionăm şi unele contribuţii ale istoricilor din Republica Moldova: Virgil Pâslariuc, „Formarea unui mit istoric: Ioan vodă cel Viteaz (1572-1574)", în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova*, seria socio-umane, Chişinău, 1998, p. 52-58; Idem, *Radiografia unui mit istoric românesc sau un tiran trădat: Ioan vodă*, în vol. *Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii in honorem Demir Dragnev*, Chişinău, Ed. Civitas, 2006, p. 62-82, Ion Eremia, „Conceptul medieval al trădării reflectat în cronografie din Ţara Moldovei", în *Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova*, nr. 9, 2010, p. 22-45; Valentin Constantinov, „Succesiunea la tronul Ţării Moldovei în Evul Mediu ca un pretext pentru „trădare", în *Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova*, nr. 9, 2010, p. 70-81. Chiar dacă sunt mai puţin relevante pentru cercetarea istorică propriu-zisă, remarcăm şi unele abordări interdisciplinare venite din domeniul filologiei, v. Elena Cartalean, „Semiotica trădării: discurs şi imagine la Macarie, Eftimie şi Azarie", în *Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova*, nr. 9, 2010, p. 46-69.

[3] Ph. Corcuff, *Les nouvelles sociologie: constructions de la réalité sociale*, Paris, 1995; v. şi *Les mots de l'historien*, sous la direction de Nicolas Offenstadt avec

realităţilor sociale, inclusiv ale celor istorice, nu ca pe nişte „daturi", ci ca pe nişte produse sau *fapte istorice*[4], rezultate din întreaga evoluţie socio-culturală a umanităţii. Prin urmare, se propune ca fenomenul trădării în toată complexitatea sa să fie tratat în termenii unei relaţii (trădător-trădat) şi nu al unui obiect reificat. Evident, acest lucru nu înseamnă că „trădarea" a fost o ficţiune – mulţi cad în greşeala de a confunda „construcţia" unui fenomen cu „inventarea" sa – actul în sine fiind legat de violarea simultană a încrederii[5] şi loialităţii atât la nivel personal, cât şi la cel de grup sau politic („trădare de ţară")[6]. Problema majoră rezidă în faptul că în Evul Mediu (dar şi în zilele noastre) prin „trădare" se înţelegea nu doar actul/faptul în sine, ci şi intenţiile sau elaborarea mijloacelor care ar fi putut conduce spre ea. Iată de ce este important să se atragă atenţia asupra contextului în care s-au produs fenomenele de acest tip[7].

Semantica modernă a conceptului de „trădare" gravitează în jurul a două elemente cheie. În primul rând este un act de înşelare a încrederii cuiva şi acesta poate viza atât domeniul sferei private (familie, rude, prieteni etc.), cât şi a celei publice (nivel instituţional)[8].

Grégory Dufaud et Hervé Mazurel, Presses Universitaires du Mirail, 2006 (sub voce: constructivism)

[4] Orice fapt istoric este unul modelat de cercetător, v. Andre Burguiere, *Dictionnaire des sciences historiques*, Paris, PUF, 1986 (sub voce: *Fait historique*); Harry Ritter, *Dictionary of Concepts in History*, Greenwood Press, 1986 (sub voce: *Fact*).

[5] De altfel, înşelarea încrederii este fixată în limba română veche prin substantivul „vicleşug", întâlnit deja în textele din secolului al XVII-lea, termen care derivă din maghiarul „hitlenség", v. Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, ediţia a II-a revăzută, Bucureşti, Ed. de Stat pentru Literatură şi artă, 1958, p. 105, 106, 154, 181, 182, 190.

[6] Nachman Ben-Yehuda, *op. cit.*, p. 8.

[7] *La trahison au Moyen Age. De la monstruosité au crime politique (V^e – XV^e siècle)*, p. 11-12.

[8] Orice societate se bazează în mod sistemic pe încredere, aşa cum arată diverse teorii sociologice de la Emil Dukheim la James S. Coleman. Pentru aceştia, încrederea este unul din elementele fundamentale necesare pentru coeziunea oricărui grup, fără de care însăşi societatea ca atare nu ar putea exista. De aceea, în multe societăţi încrederea primea un statut sacrosant,

În al doilea, este actul neloialităţii faţă de cineva, mai ales în cazul în care relaţiile interpersonale sunt plasate în zona reglementărilor juridice, specifice Evului Mediu (omagiu de vasalitate, jurământ de credinţă, diverse relaţii contractuale, cum ar fi mercenariatul etc.). Evident, încrederea este un sentiment ce aparţine vastului şi adesea greu definitului domeniu al sentimentelor situat în afara segmentului reglementării formal-instituţionale, cum este *loialitatea*, care se poate negocia şi fixa din punct de vedere juridic.

Dificultatea studierii „trădării" rezidă şi în insuficienţa izvoarelor, deoarece pentru a înţelege mai bine un fenomen atât de complex, este nevoie de a surprinde perspectiva tuturor părţilor implicate în evenimente şi tocmai din această cauză ne aflăm, în termeni juridici, în dificultatea stabilirii „componentelor infracţiunii". Iar „trădarea" a fost mereu considerată drept o infracţiune gravă, pasibilă de pedeapsă în toate societăţile (atât a celor „închise", autoritare, cât şi a celor „deschise", democratice). Chiar dacă principiul că ,,istoria este scrisă de învingători" pare un truism, el poate fi aplicat la cazul nostru, deoarece actele de „trădare" erau transferate, invariabil, asupra celor învinşi. Într-adevăr, în textele medievale, apelativul de „hiclean" sau „hiclenie" este atribuit, cu precădere, adversarilor domniei. Astfel, documentele interne ne lasă informaţii despre confiscări sau despre personaje învinuite din perspectiva emitenţilor actului (al domnilor), iar cronicile interne utilizează termenul de „trădare" la adresa adversarilor familiei domnitoare. Toţi cei care se ridicau, ori „unelteau" împotriva domnului în exerciţiu sau predecesorilor săi direcţi erau consideraţi drept „hicleni". *Cronica* lui Macarie îi stigmatizează drept „trădători" pe boierii care s-au ridicat împotriva lui Ştefăniţă (1523) sau a lui Petru Rareş (1538), comanditarul scrierii sale. Eftimie înfierează acţiunile boierimii lui Alexandru Lăpuşneanu, iar Azarie care scrie la porunca lui Petru vodă Şchiopul este montat împotriva lui Ioan vodă, pe care-l vede

violarea ei trebuind pedepsită exemplar. Actul încrederii pătrunde întreaga societate şi evoluează de la relaţiile personale la cele financiare, politice, ştiinţifice, artistice, astfel încât comunităţile lipsite de acest liant sunt extrem de vulnerabile şi nedurabile, v. Emil Durkheim, *De la division du travail social: étude sur l'organisation des sociétés supérieures*, Paris, 1893; James S. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, 1994; Nachman Ben-Yehuda, *Betrayals and Treason. Violations of Trust and Loyalty*, Westview Press, 2001.

trădător al Creştinătăţii şi, implicit, al ţării. Grigore Ureche încearcă oarecum să fie mai detaşat şi echilibrat, dar şi el este adesea influenţat de izvoarele pe care le utilizează, ca să nu mai vorbim de concepţiile politice pe care le împărtăşea.

Cheia de boltă a societăţii medievale o constituia ideea de loialitate, a fidelităţii faţă de senior (*fides*), cea care cimenta întreaga construcţie socială, pe care o numim azi „feudo-vasalică"[9]. Din această cauză, oamenii medievali erau extrem de sensibili faţă de manifestările de neloialitate sub diversele ei forme, „trădarea" fiind stigmatizată, supusă oprobiului public şi tratată drept o infracţiune extrem de gravă, dacă nu chiar cea mai gravă dintre toate[10]. Spre deosebire de violenţa fizică, care a fost „criminalizată" abia în evul epocii moderne[11], actul trădării era considerat un delict deosebit de grav încă din Antichitate[12]. Avându-se în vedere importanţa pe care o avea fidelitatea personală în sistemul de

[9] Bibliografia problemei este impresionantă, de aceea, ne vom limita la semnalarea unor lucrări consacrate, Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I-II, Cluj, Ed. Dacia, 1998. Pentru feudalitatea maghiară v. Martin C. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary,* Palgrave, 2000. Curentul contestatar al „feudalismului" este datorat contribuţiei lui Elyzabeth Brown şi Susan Reynolds, v. Elyzabeth A. R. Brown, „The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", în *The American Historical Review*, LXXIX, 4, 1974, p. 1063-1088; S. Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford, 1994; E. Nortier, „La féodalité en crise. Propos sur „Fiefs and Vassals" de Susan Reynolds", în *Revue historique*, t. 600, 1996, p. 253-349. Chiar dacă s-au purtat discuţii privind problema existenţei unui „feudalism românesc" (C. C. Giurescu, *Probleme controversate privind istoria românilor*, Bucureşti, 1977), vom privi aceste relaţii ca pe un model teoretic, prin intermediul căruia cercetăm realităţile medievale.

[10] Nu este întâmplător faptul că în imaginarul medieval trădarea era considerată drept cel mai grav păcat. Astfel, în topografia *Infernului* dantesc ultimul cerc, al nouălea, este rezervat anume trădătorilor, iar ultima zonă (*Giudecca*) trădătorilor faţă de seniori. Evident, Trădătorul Trădătorilor este Iuda (Claudio Sensi, *Le Langage des traîtres dans l'Enfere de Dante*, în vol. *Felonie, Trahison, Reniements au Moyen Age,* p. 233-257).

[11] *Sur la violence et punition, entretien avec Robert Muchambled*, în „Societe & Representation", Juin 1998, p. 353-354.

[12] A se vedea, spre exemplu, R. A. Bauman, *The crimen maiestatis in the Roman republic and Augustan principate*, Johannesburg, 1967.

relaţii feudale[13], nu este întâmplător faptul că la un moment dat se produce sacralizarea ei. Pornind de la caracterul sacru al fidelităţii (religioase şi politice), cel care încălca jurământul de credinţă sau legătura personalizată, numită în Ţara Moldovei „închinare", intra în condiţia „nelegiuită" de infidelitate. În Transilvania acest tip de delict se numea *infidelitas* sau *felonie*[14], iar în Ţările Române *viclenie* sau *hiclenie*[15]. Erau sancţionate prin ruperea legăturilor de vasalitate şi diverse pedepse severe, de obicei cea capitală, urmată de retractul posesiunii feudale.

Consolidarea statului medieval moldav, având ca nucleu coagulant instituţia monarhică[16], reclama crearea unor mecanisme de constrângere şi de protejare împotriva contestării puterii centrale, de aceea conceptul de „hiclenie" devine unul fundamental în acest sens, mai ales după fixarea principiului ereditar-electiv de succesiune la tron. Poziţionarea clasei politice în raport cu unii sau cu alţii dintre membrii dinastiei domnitoare (domn-pretendenţi) devine principalul criteriu pentru cuantificarea actului trădării în secolele XV-XVI, cristalizându-se într-o instituţie distinctă[17], cu un evidenţiat caracter regulator, a evoluat în timp sub raport politic, militar, social, religios şi cultural. Etimologia termenului modern de *trădare* vine din latină „trado/ere" şi în română se generalizează abia în epoca modernă. În perioada medievală şi modernă timpurie conceptul circula sub forma de „hitlenie"/hiclenie, care vine din maghiară (hit(et)len – a înşela). Având în vedere numărul destul de restrâns de vocabule provenite din acest idiom în română, putem presupune că apariţia şi perpetuarea sa în terminologia politico-juridică a ţărilor române din secolele XIV-XVI este legată de episodul vasalităţii faţă de regii maghiari, situat la obârşia statelor medievale româneşti.

---

[13] Marc Bloch, *op. cit*.

[14] Cu toate acestea, în dreptul occidental medieval se făcea deosebirea între aceste două tipuri de delicte, v. J. G. Bellamy, *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages*, Cambridge University Press, 2004, p. VII.

[15] Valentin Al. Georgescu, Valeriu Şotropa, *op. cit*., p. 471.

[16] Pentru evoluţia acesteia v. Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică şi ideologie*, în *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1998, p. 21-39.

[17] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar,* (sub voce: trădare).

Conceptualizarea hicleniei/trădării în tradiţia politică moldovenească se face treptat, pe măsura evoluţiei instituţiilor statului[18]. Primele menţiuni documentare interne sunt din domniile tumultuoase ale lui Iliaş şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun. Astfel, în documentul din 18 octombrie 1435, Ilie voievod dăruieşte lui pan Stan Babici satul Văscăuţi, fost a lui Mişea, „pentru că Mişea a pierdut averea în hiclenie („àæå Mèøh заrváèëü свое имhние q хитлhнствè"), şi Budinţii lui Mihail al lui Coşcă, deoarece el l-a pierdut în hiclenie"[19].

Ramificarea „hicleniei", care tindea să depăşească deja cadrul strict al fidelităţii personale, începe să se axeze mai mult pe conceptul romano-bizantin de infracţiune publică[20]. Cu toate acestea, în analiza evoluţiei „trădării", nu trebuie ignorat elementul contractual, reciproc al raporturilor feudo-vasalice, chiar dacă în ţările române funcţiona un tip concurent de relaţii dintre suzeran şi supuşi, cel de factură bizantină, care presupunea obedienţa totală a subiectului faţă de monarh, toţi fiind supuşii şi slugile acestuia din urmă (*douloi*)[21]. Cel care nu-şi onora obligaţiile faţă de domnie putea fi declarat neloial, infidel, iar pedeapsa pentru o asemenea infracţiune, urmând modelul bizantin, era lăsată la discreţia suveranului[22]. Totuşi, aceasta nu însemna existenţa unui despotism „oriental"; întreaga istorie bizantină

[18] Bunăoară, în Ţara Românească „hiclenia" este atestată şi sancţionată deja sub domnia lui Nicolae Alexandru (1352-1364), adică chiar în primele decenii de existenţă a statului de la sud de Carpaţi, v. Valentin Al. Georgescu, Valeriu Şotropa, *op. cit.,* p. 471.

[19] *Documenta Romaniae Historica*, Serie A, Moldova, vol. I., întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, p. 197-198, nr. 143 (în continuare: *DRH*).

[20] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 123, o numeşte „viclenie spre ţară".

[21] Nicolae Iorga, *Byzance apres Byzance. Continuation de l'Histoire de la vie Byzantine*, Bukarest, 1971; Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei,1980; Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1983.

[22] Receptarea modelelor juridice bizantine în ţările române se efectua prin „dreptul canonic şi imperial ca *ius receptum*, ceea ce pecetluia inserarea noilor state într-o mare ordine politico-religioasă a vremii" (Valentin A. Georgescu, *Instituţiile statelor româneşti de-sine-stătoare*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 208).

ne apare ca un lung şir de negocieri între elite, popor şi autoritatea centrală, deoarece „poporul" avea un cuvânt greu de spus în legitimarea puterii imperiale. De altfel, ultimele cercetări au arătat că în Bizanţ conceptul de „trădare" nu avea aceleaşi înţelesuri ca în Occidentul contemporan.

Treptat, în categoria de „hiclenie" a intrat orice infracţiune îndreptată împotriva persoanei domnului sau a autorităţii sale, în alţi termeni, fiind extinsă de la noţiunea de *suzeranitate* (concepţia germanică), la cea de *suveranitate* (concepţia romano-bizantină). Cu alte cuvinte, *hiclean* era acela care contesta sau ignora autoritatea princiară atât la nivelul acţiunii, cât şi la nivelul intenţionalităţii. Deoarece exista un spaţiu al serviciului public, peste care se întindea autoritatea domnească, ieşirea voluntară din acest spaţiu (spre exemplu pribegia[23]), echivala cu ruperea legăturilor dintre suzeran şi vasal, fiind urmată de acuzaţia de hiclenie şi confiscarea averii personale.

Semnificativă pentru această concepţie personalizată a trădării este şi noţiunea de *lotru*, aplicată de obicei pretendenţilor la domnie. Termenul vine din latină (*lotrones*) şi se întâlneşte în această formă chiar în documentele slave, iar în traducere înseamnă *tâlhar*, *hoţ*. Ideea atentării la proprietate, ţara fiind văzută de domni ca o *moşie* proprie, este cheia acestui concept. Pretendentul este considerat hoţ al domniei (*gospodstvo*), un lotru care încearcă să-şi însuşească abuziv ceea ce nu-i aparţine de drept[24]. Dar nu numai pretendenţii pot să se potrivească conceptului de „lotru", ci şi foştii principi. Astfel, Petru Rareş nu-i recunoaşte statutul de domn lui Ştefan Lăcustă, chiar dacă acesta a fost impus la domnie de către Soliman Magnificul, în urma expediţiei personale în Moldova şi

[23] Într-un document de la Ilie şi Ştefan din 1437, februarie 24, în care confirmă nişte sate lui Ştefan a lui Jumătate, se menţionează următoarele: „Iar satul mai sus scris, Văscăuţi, pe care l-am dat panului Ştefan, a fost al Maruşcăi, sora soţiei noastre, şi l-a pierdut în viclenie când a fugit la ruşi; noi însă l-am vândut panului Ştefan" (*DRH*, I, p. 235-237, nr. 168). De asemenea şi Petru Rareş confiscă satele boierilor care „în vicleşug … au fugit cu Găneştii" în Polonia (*Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, veac. XVI, vol. 1 (1501-1550), Bucureşti, 1953, p. 452, nr. 411, în continuare: *DIR*).

[24] DIR, XVI/2, 131, nr. 127. Este vorba despre evenimentele de la 1523, v. Virgil Pâslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Chişinău, Ed. Pontos, 2005, p. 61-62.

recunoscut de către reprezentanţa „ad-hoc" a ţării la Badeuţi. În mai multe din actele rareşiene din cea de-a doua domnie (1541-1546) se neagă legalitatea domniei acestuia, poruncind ca în fiecare act să se înscrie formula: „Şi dacă se vor afla nişte privilegii de la acel Ştefan voievod numit Lăcustă, iar acele privilegii nicăieri să nu aibă nici o lege, înaintea privilegiilor noastre"[25].

Pe parcursul secolului aria semantică a termenului se lărgeşte, fiind treptat extinsă nu doar asupra pretendenţilor cu legături – reale sau imaginate - cu dinastia domnitoare, dar şi asupra sprijinitorilor săi, cu precădere din rândurile boierimii. Astfel, într-un document emis de cancelaria lui Alexandru vodă Lăpuşneanu la 28 martie 1560, ajuns într-o traducere românească din secolul al XIX-lea, se spune că domnul îi restituie lui Ion Ciolpan un sat „ce i-au fostu luat în seama domniei de fratele domniei mele de Ştefan vod<ă>, pentru că a prins (pus) pe un lotru care s-a numit pe sine Alexandru şi s-a ridicat peste capul fratelui domniei mele Ştefan voievod cel Tânăr, ajungând până la Cahov"[26]. Acelaşi domn, într-o scrisoare către Sigismund August, regele Poloniei, din 25 mai 1565, pomeneşte nişte lotri (*liotra*), care l-au susţinut pe pretendentul Bogdan şi care la acel moment se ascundeau în regatul vecin. Pentru a-i prinde, moldovenii au efectuat o expediţie de pedepsire în urma căreia au avut de suferit nişte pagube la polonezii de la hotar, fapt care, în opinia emitentului, nu s-ar fi întâmplat dacă nu i-ar fi adăpostit pe „trădătorii noştri" (*zdrayczow naschich*)[27]. De altfel, în viziunea lui Petru Rareş, lotri erau şi otomanii, care l-au alungat din ţară, astfel furându-i-o, de fapt. În textul unei solii moldoveneşti care a sosit la Vilna în 1541 regele Sigismund al Poloniei este avertizat în mod direct: „Dar aşa vă spun. Ca unui prieten şi vecin

[25] *DIR*, XVI/1, 416 şi urm.

[26] Într-un document din 1546 Petru Rareş îi dă mănăstirii Voroneţ satul Baliţa „care a fost al lui Săcuianul fost ceaşnic şi (care sat, n .n., V. P.) l-a pierdut în hiclenie, când a ridicat şi cu alţi lotri, pe un lotru asupra capului nepotului de frate al domniei mele, Ştefan voievod cel Tânăr" (*DIR*, XVI/1, 489-490). Aici este vorba despre evenimentele de la 1523 când Ştefăniţă vodă s-a confruntat cu rebeliunea boierilor ţării.

[27] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1979, p. 262, nr. 165.

apropiat al nostru, ca să vă feriţi de aceşti lotri păgâni, de turci, căci ei nu doresc nici un bine creştinilor, ci numai să-i trădeze şi să pună mâna pe ei”[28]. Limbajul este unul direct şi fără echivoc, chiar dacă este vorba despre suzeranul care abia îi redase domnia (Soliman Magnificul). Observăm că termenii de *lotru* şi *trădare* sunt folosiţi în acest caz la adresa otomanilor în relaţia cu ideea de Creştinătate, procedeu retoric consacrat în cultura medievală.

Lotru este şi renegatul Iliaş Rareş, în viziunea solilor lui Alexandru Lăpuşneanu. Acesta se plângea regelui polon că nu are bani cu ce să plătească haraciul, ridicat din cauza nebuniei lui Ştefăniţă Rareş, datorii pe care trebuia să le plătească. Dar bani în ţară nu-s fiindcă: „…toţi au fost luaţi de acei lotri Mehmed[29] şi fratele său mai mic[30]. Cere <Iliaş> şi ţara Moldovei, ca să fie domn acel lotru mai mic, Constantin, şi măreşte tributul ţării la 40.000 de zloţi roşii şi 500 de cai şi 10.000 de berbeci pe fiecare an”[31]. Observăm, că ambii rareşeşti sunt numiţi „lotri”, fiindcă atentează la moşia sa de drept[32].

Termenul de „lotru” a fost utilizat în această epocă şi în izvoarele externe. Nu lipsește nici din discursul suzeranilor otomani. Astfel, sultanul Murad al III-lea îl foloseşte în câteva rânduri atât în corespondenţa redactată în latină (*latrones*)[33], cât şi în maghiară (*latrok*)[34] la adresa cazacilor care prădau Moldova şi impuneau acolo „domnişori”.

Orice act de trădare, are la rădăcinile sale ideea de abuz a încrederii suveranului, echivalată cu un atac faţă de securitatea statului (*laesa maiestatis*)[35]. O asemenea infracţiune îngloba contestarea legitimităţii

[28] *Ibidem*, p. 50.

[29] Iliaş Rareş zis şi Turcitul, care trece la mahomedanism, v. Constantin Rezachevici, *Enciclopedia domnilor români*, vol. I, p. 588-598.

[30] Constantin Rareş.

[31] Ilie Corfus, *op. cit*., p. 181.

[32] Pentru Lăpuşneanu lotru era şi Despot vodă, *Ibidem*, p. 234

[33] Murad al III-lea către regele Poloniei Ştefan Báthory din 30 iulie 1577, A.Veress. *Documente*, vol. II, p. 128, nr. 104.

[34] În scrisoarea către Sigismund Báthory, principele Transilaniei, din 22 iunie 1583, v. *Ibidem*, p 251-252.

[35] W. R. J. Barron, „The penalties for treason in medieval life and literature”, în *Journal of Medieval History,* Volume 7, Issue 2, June 1981, p. 187-202.

succesiunii la tron[36], defecţiunile pe câmpul de luptă[37], refuzul de a lupta pentru senior[38], „trădarea" politică – trecerea de partea adversarului sau negocierile cu inamicii/străinii fără acordul autorităţii centrale[39] (inclusiv şi contractarea căsătoriilor nesancţionate de domni). O categorie aparte o constituiau infracţiunile economice, delapidările bunurilor publice, interpretate ca o ofensă adusă domniei şi statului. Astfel, drept „hicleni" au început să fie trataţi funcţionarii incompetenţi, pasibili să plătească cu averea proprie proasta gestiune a bunurilor publice (domniei)[40].

[36] Cunoscutul caz al contestării candidaturii lui Bogdan cel Orb de către una din facţiunile boiereşti şi răspunsul dur al lui Ştefan cel Mare, v. Virgil Pâslariuc, *Raporturile politice*, p. 18-24.

[37] Conceptul de trădare era uzual legat de defecţiunea militară. Acuzaţii de trădare prin refuzul de a lupta sau prin neîndeplinirea sarcinilor de ordin militar sunt frecvente în documente. Crasnăş este învinuit de trădare în timpul luptei de la Baia (1467), în urma căreia armata maghiară a reuşit să scape, învinuiri de acest gen fiind înaintate şi în timpul bătăliei de la Obertyn (1531). Aici însă poate fi vorba despre justificarea unei tactici vicioase prin redirecţionarea responsabilităţii. Incapacitatea de a îndeplini sarcina era egalată cu trădarea în cazul lui Crasnăş şi Isaia, care nu au reuşit să-l prindă pe regele Matias. Învinuirea de trădare are menirea să ascundă unele calcule greşite de ordin tactic şi strategic din partea domnului, comandantul şi decidentul suprem, aşa cum a fost la Obertyn. Suspiciuni asupra trădării au planat în cazul pârcălabilor de la Chilia şi Cetatea Albă din 1484, cu toate că ele s-au arătat nejustificate. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre evenimentele de la 1574. Înfrângerea de la Roşcani s-a datorat nu doar unor calcule greşite de ordin militaro-politic ale domnului, dar şi dorinţei disperate de a-şi păstra domnia. Evenimentele din 1538 şi 1574 par a fi cele mai relevante în acest sens (*Ibidem*, p. 96-104 şi 179-192).

[38] V. mai jos.

[39] Fuga lui Cozma Şarpe are loc în martie 1523, v. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 145.

[40] În acest sens avem o mărturie ce ni s-a păstrat într-un document de la 1546 mai 18, în care Petru vodă Rareş, vorbind despre o jumătate de sat de Ţăpeşti, pe Bârlad, arată că „a luat-o fratele domniei mele, Bogdan voievod, de la Dragoş, ce a fost portar de la Arbure, în Cetatea Sucevei, pentru că acest Dragoş portar a stricat un tun de mare preţ" (M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517-1527)*, Iaşi,1943, p. 228). Pe de altă parte, la 27 aprilie 1541 acelaşi domn îi dăruieşte unei verişoare ale sale, pe

Neloialitatea era descurajată nu doar în cadrul relaţiilor feudo-vasalice, dar şi în noile relaţii, „de piaţă", ce-şi făceau lent apariţia în acest spaţiu în secolul al XVI-lea, fiind vizaţi şi mercenarii. Astfel, în timpul asediului cetăţii Suceava de către Ştefan Tomşa, căpitanul pedestraşilor Petru Dervici (Petru Dévay) a fost învinuit de către Despot vodă de „viclenie" în favoarea pretendentului şi executat la porunca domnului[41] sau, după unele izvoare, în cârdăşie cu el[42]. Mercenarii au depăşit tentaţia răzbunării, înţelegând că şeful lor „au viclenit pre domnul său şi s-au lăcomit de au luat bani de la Tomşa vodă"[43]. De altfel, atunci când situaţia asediaţilor în Cetatea Sucevei devenise critică şi mercenarii încercau să-l părăsească pe Despot salvându-şi vieţile, acesta i-ar fi admonestat, vorbindu-le despre *onoare* şi *loialitate*: „Vitejilor, băgaţi de seamă ce faceţi. Vă conjur în numele lui Dumnezeu gândiţi-vă la cinstea voastră, căci după astfel de faptă cum veţi mai mânca pâinea în Ungaria? De ar fi să ieşiţi de aici numai în cămaşă, tot apăraţi viaţa stăpânului vostru"[44]. În secolul următor „hiclenia" începe să depăşească cadrul strict al raporturilor domn-boieri, fiind extinsă şi asupra restului câmpului social, mai ales în cel al relaţiilor boieri – ţărani[45].

---

linie maternă, soţia lui Ion Popovici vatag, a patra parte din satul Biserica Albă, confiscat de la Mateiaş vistier, cel care s-a „înfruptat" din vistieria domnească de la Hârlău (*Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, veac. XVI, vol. 1 (1501-1550), Bucureşti, 1953, p. 404, nr. 366, în continuare DIR).

[41] Din textul Cronicii lui Azarie ar putea reieşi că Despot personal l-ar fi tăiat cu sabia pe mercenar, după ce i-ar fi spus: „O, Petre, i-a zis, am înţeles despre tine că vrei să predai cu viclenie cetatea şi să fii mijlocitor al morţii noastre, însă tu vei pieri înaintea noastră. Şi îndată a scos sabia şi a fost tăiat acolo", *Cronicile slavo-române*, p. 145.

[42] Din unele izvoarele ungureşti înţelegem că a fost executat de alt căpitan ungur, Martin Farkas, dar acoperit apoi de Despot, *Călători străini*, II, p. 302-306.

[43] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 186.

[44] *Călători străini*, II, p. 304.

[45] Domnul Ţării Româneşti Matei Basarab îi numeşte hicleni pe megieşii şi rumânii care refuză să plătească birul. (Valentin Al Georgescu, Valeriu Şotropa, *op. cit.*, p. 472). Nu avem motive să credem că în Ţara Moldovei lucrurile au stat diferit.

Documentele atestă existenţa fenomenului şi în sfera relaţiilor externe, care şi ele în Evul Mediu îmbrăcau hainele raporturilor seniorial-vasalice. În această ordine de idei, putem lesne observa că însăşi la originile statului moldovenesc a stat un act de „trădare". Bogdan vodă Întemeietorul a fost un „infidelis notoris" al regelui angevin, dar plecarea sa peste Carpaţi nu mai putea fi interpretată doar ca o *felonie*, adică o transgresare a legăturilor feudale (*transgressum*), ci ca o răzvrătirea directă prin scoaterea de sub autoritatea suzeranului a unui teritoriu[46]. Ştefan cel Mare îi numeşte pe muntenii lui Basarab Laiotă „hicleni", deoarece aceştia au venit în Moldova asistând expediţia lui Mohamed Cuceritorul de la 1476[47]. Inscripţia de la biserica din Războieni (1496) şi pasajele din *Cronica* de curte arată că acest termen a fost denominatul atribuit muntenilor de către Ştefan cel Mare însuşi, comanditarul inscripţiei şi al analelor. Aceasta confirmă faptul că domnul Ţării Moldovei îl considera pe principele Ţării Româneşti drept vasalul său, în accepţiunea europeană a termenului[48], mai ales după 1473, când intervine de mai multe ori în principatul sud-carpatic[49]. În aceeaşi ordine de idei, autorul *Letopiseţului anonim* vorbeşte despre trădarea (*lukavoe sătvori*) lui Vlad Călugărul faţă de Ştefan cel Mare, care a participat la expediţia de cucerire a cetăţilor

[46] Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 1997, p. 85-88.

[47] *Cronicile slavo-române*, p. 9 şi 18 „Letopiseţul anonim al Moldovei". Inscripţia de la Războieni reiterează acelaşi lucru.

[48] Credem că în această cheie trebuie să înţelegem invectivele lui Ştefan aruncate muntenilor şi nu în cea a „hicleniei faţă de creştinătatea întreagă", aşa cum credea prof. Ion Eremia, *op. cit.*, p. 27. Pentru relaţiile dintre cele două ţări româneşti în timpul domniei marelui domn moldovean v. Laurenţiu Rădvan, *Din relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ţara Românească*, în Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru (coord.), *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, , Iaşi, Editura Alfa, 2003, p. 269-284.

[49] Pentru context a se vedea Virgil Pâslariuc, *„Enigma" anului 1473,* în Victor Spinei, Laurenţiu Rădvan, Arcadie M. Bodale (coord.), *Retrospecţii medievale. In Honorem Professoris Emeriti Ioan Caproşu*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", p. 477-493.

Chilia şi Cetatea Albă de către Bayazid al II-lea la 1484[50]. Termenul de „viclenie" pentru acest caz este utilizat şi de Grigore Ureche[51].

Diversele strategeme de care se folosesc părţile beligerante sunt de asemenea etichetate în diverse texte drept „hiclenii" sau „hicleşuguri", cum era cazul războiului moldo-polon de la 1497[52]. În tratatul de pace din 16 aprilie 1499 este inserată promisiunea solemnă că domnul Ţării Moldovei îşi va respecta promisiunile: „fără orice fel de hiclenie (*hitljanstvo*) … şi fără orice fel de şiretenie (*hitrost'*)"[53]. De altfel, un caz de vicleşug (*hitrost'*) cunoaştem pentru războiul moldo-muntean de la 1574, fiind legat de Dumbravă vornicul lui Ioan vodă, eroul de la Jilişte[54].

Refuzul de a lupta de partea seniorului şi părăsirea câmpului de luptă, constituia una dintre formele cele mai grave ale „trădării"; de aceea

[50] *Cronicile slavo-române*, p. 19.

[51] Grigore Ureche, *op. cit*., p. 105: „Iată Ştefan vodă au pus munténilor domnu pre Vladul vodă Călugărul, carile mai apoi au făcut vicleşug asupra lui Ştefan vodă, pentru căci dideasă ajutoriu turcilor, cându au mersu de au luat cetăţile şi au prădat ţara".

[52] „Şi décii au trecut (regele Ioan Albert, n.ns.) apa Nistrului pre la Mihălcéni, în ceastă parte, cu toată oastea sa şi au venitu la Coţmani. Acolo ş-au descoperit toată *vicleniia şi faptile sale céle ascunse* (s.ns.), că au prinsu pre Tăutu logofătul şi pre Isac vistiernicul, de i-au fericatu în obezi şi i-au trimis de i-au închis tocma la Liov" (*Ibidem*, p. 110).

[53] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 415-416; V. Costăchel, A. Cazacu, P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 277.

[54] Un document emis de cancelaria Ţării Româneşti la 1576 Alexandru II Mircea menţionează că: „Dumbravă vornic a venit cu înşelăciune şi *hiclenie* (s. n. V. P.) asupra capului domniei mele" în timpul luptelor cu Ioan vodă, din care cauză a fost adus din Transilvania de Ivaşcu Golescu şi executat (DIR, B, XVI/4, p. 199, nr. 197). Mai multe detalii despre această „hiclenie" aflăm de la cronicarul Radu Popescu: „Iar Ion vodă, cu boiarii lui, vrând să facă un vicleşug ascunsu, şi să nu lase pă Pătru-vodă să între în ţară, au trimis pă o seamă dă boiari cu toată oastea, ca cum ar vrea să să închine lui Pătru-vodă; iar într-ascunsu le-au fost sfatul să lovească pă Pătru-vodă, şi să-l gonească, şi aşa au făcut. Că, apropiindu-se moldovenii, Pătru-vodă îi aştepta cu bucurie ca să să închine, după cum auzise; iar ei, îndată ce s-au apropiiat, au început război" (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţărâi Rumâneşti*, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, Bucureşti, Ed. Minerva, 1984, p. 76)

a fost repudiată de autoritatea centrală şi descurajată în cel mai categoric mod[55]. Respingerea ideii de rezistenţă din partea boierimii la 1538, în condiţiile în care sultanul era gata să transforme ţara în paşalâc era privită de Rareş drept un act de înaltă trădare. Chelarul Hâră îl avertizează că „şi ţara să vorovéşte să-l părăsască"[56]. La reluarea domniei, Petru vodă Rareş vorbea cu o anumită infatuare ardelenilor că i-ar fi biruit de-a valma pe turci şi poloni, dacă nu-l „trăda" boierimea[57]. Alexandru vodă Lăpuşneanu a fost nevoit să fugă şi el după refuzul boierilor să „saie la oaste" la sfârşitul primei sale domnii[58]. Este cunoscută şi defecţiunea unor mari boieri la 1574, când în toiul bătăliei decisive au părăsit tabăra lui Ion vodă şi s-au închinat lui Petru Şchiopul[59]. În acest caz vorbim despre transferul loialităţii. Administrarea pedepselor în aceste cazuri era extrem de severă şi deloc sumară, existând convingerea că execuţiile boierilor au fost sancţionate de Poartă[60]. De altfel, odată cu transformarea statutului politico-juridic internaţional al Ţării Moldovei, Poarta impune clasei politice moldoveneşti nişte reguli de conduită, încălcarea lor ducând la învinuiri de trădare (*haynie*) şi represalii exemplare. Acest fel de invective puteau fi aduse atât domnilor[61], cât şi boierimii[62], fapt care vorbeşte

[55] Pentru defecţiunile de pe câmpul de luptă, bizantinii aveau un denominant special - *αὐτομολία*, v. Р.О. Шляхтин, „Предательство на Понте: Изменники, ренегаты и перебежчики в византийско-сельджукском военном конфликте (1070-1204 годы)", în *Одиссей.Человек в истории*, Москва, 2012, p. 88.

[56] Grigore Ureche, *op. cit*., p. 143.

[57] Virgil Pâslariuc, *Raporturile*, p.104.

[58] Gheorghe Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1994.

[59] Grigore Ureche, *op. cit*., p. 202: „Şi acolo o samă de boieri cei mari, anume vornicul Murgul cel mare şi Bilăi vornicul cel mare şi Slăvilă hatmanul, văzându atâta putére de oastea turcească ce venise cu Pătru vodă, temându-să ca să nu cază în mreaja vrăjmaşului său, au părăsit pre Ion vodă şi au fugit la turci, de s-au închinat lui Pătru vodă".

[60] Ilie Minea, *Istoria românilor (1517-1601)*, curs litografiat, Iaşi, 1928.

[61] Pentru pornirea expediţiei contra lui Ion vodă la 1574 s-a dat o poruncă specială (*fetva*), care făcea imposibilă concilierea cu rebelul, pedeapsa capitală devenind iminentă, Virgil Pâslariuc, *Raporturile politice*, p. 181.

[62] Într-o scrisoare a lui Selym al II-lea către boierii moldoveni la 1572, Sultanul îi ameninţa că va transforma ţara în paşalâc dacă nu vor asculta de noul domn, v. *Documente turceşti privind istoria României, vol. I (1455-1774)*, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, 1976, p. 114-115, nr. 122.

despre redistribuirea responsabilităţilor faţă de suzeran şi constituie un indiciu de accentuare a fazei opresive a dominaţiei otomane asupra ţărilor române.

Ceea ce scapă adesea în cercetarea fenomenului trădării este faptul că orice contract - iar relaţia dintre suzeran-vasal face parte din această categorie - este prin însăşi natura sa unul *bilateral* şi presupune angajamente din ambele părţi, atât la nivelul drepturilor/privilegiilor, cât şi la cel al obligaţiilor. Chiar dacă puterea domnească din ţările române era structurată după model imperial bizantin, aceasta nu era una nelimitată, atât la nivel normativ („legea românească"), cât şi la cel instituţional[63]. Principele avea obligaţiile sale, iar loialitatea putea fi compromisă nu doar de vasal/supuşi, ci şi de suzeran, fapt care putea duce la ruperea acestor relaţii, cu toate consecinţele ce rezultă dintr-un asemenea gest („părăsirea" de către ţară, complotul etc.). Istoriografia imediat postbelică, construindu-şi discursul în jurul ideii supremaţiei statului (autorităţii centrale) în procesul istoric, punea accentul pe rolul „progresiv" al domniei, în acelaşi timp fiind blamat rolul „eminamente reacţionar" al clasei politice, adică al boierimii[64]. De aceea, pentru a arăta rolul „trădător" al nobilimii, se preluau adesea necritic invectivele la adresa adversarilor domniei, găsite pe ici-colo în izvoarele vremii. Iar în paralel, printr-o operaţie numită eufemistic „logică a istoriei" (de fapt a istoricului!), se construia un discurs justificativ al violenţei asupra oponenţilor politici cu care era presărată istoria tumultuoasă a secolelor XV-XVII[65]. Evident, că aceste opresiuni erau în mod tacit tratate *sub specie aeternitatis,* justificând acţiunile similare ale

[63] Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1980, p. 41-46.

[64] În istoriografia marxistă tema „trădării" era ideologizată excesiv, atacată de pe principii de clasă, fiind mai ales blamată marea boierime, învinuită de „trădare obiectivă şi subiectivă" (Şt. Ştefănescu, „Rolul boierilor craioveşti în subjugarea Ţării Româneşti de către turci", în *Studii şi referate privind Istoria României*, vol. I, 1954, Bucureşti, p. 697-718; Idem, „Le coup d'état nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire ottoman", în *Nouvelle Etudes d'Histoire,* I, 1955, p. 241-264; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962).

[65] Cazul lui B. P.Hașdeu, care a încercat să construiască o imagine imaculată a lui Ioan vodă, este, probabil, cel mai relevant în acest sens. B. P. Hașdeu, *Ioan vodă cel Cumplit*, Ed. Militară, Bucureşti, 1969, p. 190; v. Virgil Pâslariuc, *Radiografia unui mit istoric românesc,* p. 63-64.

regimului comunist împotriva reprezentanţilor vechilor elite. Dar privit în continuare sub acest unghi, fenomenul trădării nu poate dezvălui întreaga complexitate a relaţiilor în cadrul elitelor medievale, fapt pe care vom încerca să-l exemplificăm în rândurile următoare.

„Nu există trădare fără trădător", spunea un dicton francez medieval. Persistenţa unei imagini stereotipizate a „trădătorului" în conştiinţa publică românească, creează cele mai mari dificultăţi pentru o cercetare echidistantă a fenomenului. De aceea este important ca istoricul să poată stabili punctul de plecare a unei asemenea imagini şi mediile prin care s-a propagat până în zilele noastre. Abia după un asemenea exerciţiu critic se poate porni la reconstituirea contextului în care s-au produs actele de felonie. Vom exemplifica pe două dintre cele mai stigmatizate figuri ale secolului al XVI-lea, doi hatmani de Suceava.

Primul este Mihu[66], căruia în istoriografie i s-a spus „trădător patologic", fiind suspectat de felonie faţă de toţi domnii sub care activase[67]. Se ştie că a fost decapitat la 11 martie 1541 la Roman, împreună cu cumnatul său şi alţi câţiva boieri pentru participarea la asasinarea lui Ştefan Lăcustă, primul regicid din istoria ţării[68]. Petru Rareş a acţionat la porunca Porţii, capul hatmanului fiind trimis la Constantinopol „marelui împărat" ca semn de îndeplinire a unei porunci, fenomen atestat cu acea ocazie[69].

Zelul cu care a acţionat domnul, arată că adevăratul motiv al executării nu a fost asasinarea celuia pe care l-a numit toată domnia „lotru", ci pentru acţiunile care au condus la aducerea acestuia în scaun şi, respectiv, alungarea proprie în toamna lui 1538. Punctul de vedere oficial al domniei asupra evenimentelor îl găsim în *Cronica* lui Macarie, scrisă la comanda lui Rareş. Cronicarul descrie evenimentele de la 1538 în termenii unei „cetăţi asediate": ţara era asaltată din toată părţile de inamici, „iar la mijloc se

[66] Pentru acesta a se vedea, Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2002, p. 153-166,
[67] N. Griogoraş, „Ştefan vodă cel Tânăr şi Luca Arbure", în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Iaşi*, nr. IX, 1972, p. 4.
[68] Virgil Pâslariuc, *Unele observaţii privind tirania, tiranomahia şi tiranicidul în secolul al XVI-lea moldovenesc*, în vol. *Studii in honorem Pavel Cocârlă. Studii de istorie medie şi modernă*, Chişinău, Ed. Cartdidact, 2006, p. 69-85.
[69] *Cronicile slavo-române*, p. 103.

zbătea voievodul Moldovei"[70], părăsit de toţi. Lovitura de graţie i-a fost aplicată de câţiva boieri complotişti, „minţi de pământeni păcătoase şi oarbe", care au fost asmuţiţi de un venetic, Mihu. Acesta din urmă era „de neam arbănaş, om înşelător care, cum se spune, îndemna şi răzvrătea pe toţi, arătând că păstrează către domn dragoste din inimă, în taină însă pregătea trădare şi ţesea sfaturi plinte de clevetiri"[71]. Modelând felonia în jurul alterităţii[72] marelui dregător, Macarie, cunoscut pentru puseurile sale uşor xenofobe[73], stigmatizează actul trădării. Grigore Ureche pomeneşte despre faptul că la revenirea lui Rareş „i-au aflatu în viclenie" pe Mihu, Trotuşanu logofătul, Crasneş şi Cozma „de carii multă pedeapsă şi nevoie avusease Pătru vodă în domniia dintăi". Cronicarul menţionează că „s-au arătatu mai apoi adevărat că au fost vicléni", din care cauză au fost executaţi „după gréle munci"[74].

Realitatea, însă, era mult mai complexă. După ce s-a înţeles că invazia armatelor otomane în Moldova putea avea drept finalitate transformarea ţării în paşalâc pe model balcanic[75], o parte din boieri, în frunte cu Mihu şi Trotuşanu au decis să renunţe la preconizata rezistenţă armată şi să se „închine" împăratului. Din textele vremii reiese că decizia nu s-a dat uşor şi nu a fost una precipitată, deoarece atât oastea, cât şi boierimea i-a fost alături domnului în timpul conflictului cu polonii şi cu tătarii care au invadat ţara. Retraşi la Badeuţi, boierii au discutat îndelung, prin urmare, decizia a avut un caracter deliberativ şi colectiv. Acest lucru nu poate anula ideea „trădării" *personale* faţă de domn, mai ales că Rareş a fost atacat în câteva rânduri de complotişti, dar totuşi raţiunile politice ale unui asemenea gest, în mare parte disperat, pot fi explicabile: politica

[70] *Ibidem*, p. 99.

[71] *Ibidem,* p. 84, 98.

[72] Despre etnie, ca „suport al imaginii negative", artificiu literar utilizat des de scriitorii noştri în acea perioadă, v. Dan Horia Mazilu, *Noi despre ceilalţi. Fals tratat de imagologie*, Iaşi, Ed. Polirom, 1999, p. 199-200.

[73] A se vedea contribuţia de referinţă a regretatului Sorin Ulea, „O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc: cronicarul Macarie", în *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, s. artă plastică, XXXII, 1985, p. 14-48.

[74] Grigore Ureche, *op. cit*., p. 162-163.

[75] A se vedea scrisoarea boierilor moldoveni din 1541, Hurmuzaki–Bogdan, *Doc.*, supliment II/1, p. 139-141; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ediţia a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 25-27.

dezechilibrată şi, în mare parte aventuroasă a domnului Moldovei, a lăsat ţara izolată în faţa unei coaliţii anti-moldoveneşti fără precedent, iar consecinţele imediate păreau a duce spre un deznodământ catastrofal. Cu toate promisiunile de a nu anexa teritorii moldoveneşti, Soliman „păstrează" Tighina (controlul părţii superioare a limanului Nistrului) şi ţinuturile adiacente, fapt care a dus la asasinarea lui Ştefan Lăcustă şi răscoala boierimii sub Alexandru Cornea, „omul de casă" a lui Mihul[76].

Totuşi, figura „arhetipală" a trădătorului şi cea mai mediatizată trădare în istoria noastră medievală a fost cea atribuită lui Ieremia hatmanul, zis eronat Cernăuţeanul[77]. Cazul este interesant, fiindcă însăşi imaginea personajului „trădat" nu a fost deloc una idilică în Moldova medievală şi a avut un traseu nu mai puţin zbuciumat decât al protagonistului său. În această ordine de idei, menţionăm că în tradiţia cronicărească atitudinea faţă de Ioan vodă, supranumit *cel Cumplit*[78] este cu totul diferită. De la cronicarul Azarie[79], Grigore Ureche[80], Nicolae Costin[81],

[76] Constantin Rezachevici, „Originea şi domnia lui Alexandru vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540 - 9 sau 16 februarie 1541) după documentele inedite din Polonia", în *Revista de Istorie*, III (1992), nr. 7-8, p. 803-827.

[77] Pentru restabilirea genealogiei sale ne-ar putea ajuta documentul din 17 februarie 1573, în care se arată că în faţa lui Ioan vodă au venit Ion vistier, Ieremia postelnic, şi Necoară comis fiii lui Mateiaş logofăt (*DIR*, XVI/3, p. 14-16, nr. 22). Din alte acte aflăm că este fratele lui Toader clucer şi unchiul Todosiei şi Tofanei *(ibidem*, XVII/4, p. 494 şi XVII/5, nr. 23, p. 20-21).

[78] Cel care introduce acest apelativ pare a fi Nicolae Costin**,** *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711*, ediţie cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice şi glosar de Cost. A. Stoide şi I. Lăzărescu, cu prefaţă de G. Ivănescu, Iaşi, Ed. Junimea, 1976, p. 230: „O Doamne Svinté, să oţărăşte condeiul a scrie tirăniile şi mijloacele tirăneşti acestui cumplit tiran domnu!".

[79] *Cronica* lui Azarie constituie unul dintre cele mai importante izvoare privitoare la domnia lui Ioan vodă. Scrisă dintr-o perspectivă negativă dublă faţă de persoana acestuia - ca reprezentant al clerului ce a avut de suferit din cauza politicii domneşti şi în postura de cronicar oficial al rivalului său, Petru vodă Şchiopul - informaţiile ce le cuprind sunt totuşi preţioase, mai ales din perspectivă factologică (*Cronicile slavo-române*, p. 129-151).

[80] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 194-204.

[81] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, Ioan Şt. Petre (ed.), Bucureşti, 1942, p. 229-231.

Dimitrie Cantemir[82] şi până în prima jumătate a secolului al XIX-lea imaginea domnului rămânea una constant negativă.

Analizată din perspectivă istorică, tema trădării lui Ieremia îşi are originea în textele a doi scriitori poloni – Bartolomeu Paprocki[83] şi Leonard Gorecki[84] – care au dorit să proslăvească faptele vitejeşti ale polonilor/cazacilor în lupta contra otomanilor. Din cercetările noastre anterioare am dedus că toată informaţia, inclusiv episodul trădării, le-a fost livrată de conducătorii căzăcimii, rămaşi oarecum surprinzător în viaţă după bătălia de la iezerul Cahulului[85]. Fiind răscumpăraţi de regele polon, aceştia vin cu o versiune proprie, oarecum contrastantă cu cea pe care o vom regăsi în cronicile moldoveneşti, privind aportul lor în campania anti-otomană. De aici vine şi tema trădării boierilor moldoveni şi mai ales cea a lui Ieremia Matieşescul hatmanul, mâna dreaptă până atunci a lui Ion vodă, care nu i-a supravieţuit stăpânului. Morţii nu pot contrazice. Cu toată imaginea negativă a domnului, la mijlocul secolului al XIX-lea, versiunea scriitorilor poloni a fost reactivată şi popularizată de B. P. Hașdeu[86]. Lucrarea scriitorului originar din Basarabia a avut un impact major asupra opiniei publice româneşti în sensul remodelării unei imagini pozitive, de martir, a domnului[87], în comparaţie cu cea negativă pe care o moştenise din

[82] Cărturarul domn îi reproşa mai mult devierea de la tradiţiile ortodoxiei, dar recunoştea faptul că a fost ucis din cauza că „nu putea suferi tirania şi dorea libertatea" (Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guţu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1973, p. 139).

[83] *Warhafftige Beschreibung des Krieges, welchen der Walachische Woiewod Iuon mit den Türcken Gefüret*, şi publicată în România de către A. Papiu-Ilarian în *Tezaur de monumente istorice pentru România*, vol. III, Bucureşti, 1864, p. 273-286.

[84] *Descriptio belli Iuoniae, Palatini Valachiae, qoudus cum Selymo, Turcarum Imperatore, magno cum succesu gessit ab initio, demum a Ieremia Czarnawieczio Valacho prodius, et a Turcis contra fidem datam ac sacramento confirmatam occius*, în *Tezaur de monumente istorice pentru România*, vol. III, Bucureşti, 1864, p. p. 203-252.

[85] Virgil Pâslariuc, *Apariţia miturilor istorice româneşti: cazul Ioan vodă cel Cumplit*, în Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, Igor Caşu, Yuri Josanu (coord.), *Metodologia cercetărilor în domeniul studiilor sud-est europene. Studii de caz*, Chişinău, 2009, p. 54-110.

[86] B. P. Hașdeu, *Ioan vodă cel Cumplit*, Bucureşti, Ed. Militară, 1969.

[87] Cu toate acestea, trebuie să menţionăm faptul că scrierea lui Hașdeu a fost posibilă datorită contribuţiei lui Al. Papiu-Ilarian, care cu un an înainte publica principale izvoare privitoare la domnia lui Ioan vodă, cum ar fi Paprocki, Gorecki, Lasicki ş. a., în *Tezaur de monumente istorice pentru România*, vol. III, Bucureşti, 1864.

tradiţia medievală. Nevoia unui „principe ideal", ce putea fi oferit drept model ţării, dar mai cu seamă clasei politice, a făcut ca autorul să-şi „construiască" eroul după necesităţile momentului. Ostilitatea conservatorilor faţă de cursul reformator al domnitorului Cuza, l-a făcut pe Hașdeu să-i asemuiască pe aceştia cu boierimea de pe timpul lui Ioan vodă, calificată drept una „reacţionară"[88]. Ideea eroului-martir a fost preluată de marii istorici ai timpului, transformându-se într-o paradigmă istoriografică greu surmontabilă[89]. În perioada postbelică istoriografia marxistă pune accentul pe lupta de clasă, principalul catalizator al procesului istoric, de aceea, medieviştilor români li se impune tratarea politicii marilor feudali drept una reacţionară şi dăunătoare intereselor ţării. Ca rezultat, evenimentele de la 1574 erau încadrate într-un lung şir de defecţiuni ale boierimii care, în mod eronat, ar fi dus la instaurarea regimului dominaţiei otomane în ţările române[90]. Pe de altă parte, politica domnilor, cu toate că şi aceştia făceau parte din „clasa dominantă", prin lupta dusă contra boierimii „trădătoare", era privită cu mai multă simpatie (Ştefan cel Mare, Ştefăniţă vodă, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu şi Ioan vodă, supranumit de acum înainte *cel Viteaz*[91]). O seamă de monografii şi studii, printre care trebuie să o evidenţiem cea mai valoroasă contribuţie istoriografică la tema în discuţie, semnată de acad. Dinu C. Giurescu[92],

[88] Însuşi faptul că B. P. Hașdeu păstrează în lucrarea sa pentru Ioan vodă supranumele de *Cumplit*, este relevant în acest sens. „Cumplit" a fost, înainte de toate, faţă de boieri şi cler. Categoria socială din urmă era vizată mai ales din perspectiva atitudinii refractare faţă de procesul de secularizare, demarat de domnitorul reformator; v. şi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 18-20.

[89] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ediţia a IV-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 77-93; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1998, p. 137 şi urm.; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, 1, ediţia a 4-a, revăzută si adăugită Bucureşti, Ed. Fundaţia Regala pentru literatură si artă, Bucureşti, 1943, p. 208-210; Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 296-307.

[90] *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1961.

[91] Primul care îi dă acest apelativ domnului Ţării Moldovei („Ivonia cel viteaz") a fost contemporanul său, scriitorul polon Maciej Stryjkowski: *Călători străini*, vol. II, p. 448.

[92] Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, ediţia a II-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1966; vezi şi recenzia la această lucrare a lui I. Caproşu, în AIIAI, II (1965), p. 303-312.

au fost elaborate tocmai din această perspectivă[93]. Printre puţinele lucrări care au încercat în mod pertinent să scoată la iveală unele prejudecăţi legate de această domnie controversată sunt de semnalat cele ale medievistului ieşean Constantin Cihodaru[94].

Am insistat mai mult asupra modului cum s-a format această imagine pentru că izvoarele arată o cu totul altă situaţie. Documentele şi cercetările genealogice arată că un boier pe nume Ieremia Cernăuţeanu nici nu a existat[95], iar Ieremia Matieşescu hatmanul cu care a fost confundat, nu l-a trădat pe Ioan vodă, ba din contră, aşa cum arată documentele, a fost lângă domn până în ultima clipă. Ridicolă a fost şi acuzarea pentru imaginata trădare de la Obluciţa, pe care ar fi săvârşit-o hatmanul, un non-sens atât din punct de vedere militar (la un vad nu se puteau opri oştirile mari), cât şi din cel financiar, deoarece presupusa sumă de 30.000 de arginţi, care practic egală suma tributului pentru recuperarea căruia Poarta a organizat o armată atât de numeroasă (şi costisitoare), nu era altceva decât o metaforă a preţului trădării lui Iuda pentru cei „30 de arginţi". Dar inconsecvenţele nu se opresc aici. În loc să-l apropie pentru serviciul acordat ce valora atât de mult, Petru vodă Şchiopul la

[93] Ion Burtea, *Ion vodă (1572-1574*), Bucureşti, 1971; Alexandru I. Gonţa, *Adunarea ţării din primăvara anului 1574 în Moldova*, în *Studii de istorie medievală*, texte selectate şi pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, cuvânt introductiv de Ioan Caproşu, Iaşi, Ed. Dosoftei, 1998, p. 287-292; N. Grigoraş, *Ion vodă cel Viteaz. La patru sute de ani de la moartea sa. 14 iunie 1574 – 14 iunie 1974*, în „Mitropolia Moldovei şi a Sucevei", L (1974), nr. 5-6, p. 420-431; Idem, „Lupta de eliberare condusă de Ion vodă cel Viteaz (februarie – iunie 1574)", în *Cercetări Istorice*, V (1974), p. 101-130 (Extras); Idem, „Politica internă a lui Ioan vodă cel Viteaz", în *Revista de Istorie*, XXVII (1974), nr. 6, p. 871-885; Leon Şimanschi, „Roşcani" – o problemă de critică a textelor", în AIIAI, XV (1978), p. 39-58.

[94] C. Cihodaru, „Inadvertenţe privind cercetarea domniei lui Ioan Vodă cel Viteaz în Moldova (1572-1574)", în *Cercetări Istorice* (VII), p. 113-122; Idem, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în AIIAI, XIX (1982), p. 625-635.

[95] Sever Zotta, „O mistificare genealogică: Ieremia Golia", în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 431-438.

venirea sa în domnie îi confiscă averile[96], fapt care contrazice teza trădării. Aici avem de a face cu ceea ce în medievistica occidentală s-a numit „trădare prin fidelitate"[97], fiindcă boierul i-a rămas fidel stăpânului său şi, prin urmare, a devenit felon rivalului său, care a obţinut puterea[98]. Tema trădării lui Ieremia hatmanul a devenit centrală în lucrarea scriitorilor poloni aflaţi în căutarea unui model de vitejie lipsită de compromis, ce putea fi opusă politicii „pro-otomani" a regilor de la Cracovia[99].

Pe parcursul secolului al XVI-lea, crima împotriva persoanei suveranului începea să fie tratată ca una de ordin public, îndreptată împotriva statului în formula „s-au ridicat împotriva mea şi a domniei mele", aici putându-se întrezări elemente ale concepţiei romano-bizantine a crimei de drept public. Documentele ne arată adesea că sancţionarea acestui tip de delict trebuia să fie una exemplară şi de cele mai multe ori era echivalată cu execuţia, fără un proces public, voinţa domnului fiind suficientă[100]. De altfel, însăşi

---

[96] *Documente privind istoria României*, A, Moldova, (în continuare *DIR)*, XVII/5, nr. 23, p. 20-22. El a mai fost publicat sub data de 13 martie 1621 în *DIR*, XVII/4, p. 493; C. Cihodaru, *Inadvertenţe*, p. 118.

[97] Colleté Stévanovitch, *Trahison par fidélité: le paradoxe de la Genèse B Viel-anglaise*, p. 179-188.

[98] Un caz similar s-a întâmplat la 1541, când Alexandru Cornea a fost prins şi executat de către Petru Rareş. Odată cu efemerul domn a fost executat şi unicul boier ce „să ţinea de dânsul" şi care nu l-a trădat, preferând moartea dezonoarei – Pătraşcu Tăutul comisul (Grigore Ureche, op. cit., p. 1958, p. 162-163). Acesta a fost fiul marelui logofăt Ioan Tăutu şi ginerele lui Mihul logofătul, care şi-a găsit moartea tot în vâltoarea acelor evenimente, Ştefan S. Gorovei, „Găneştii şi Arbureştii (Fragmente storice. 1538-1541)", în *Cercetări Istorice*, II, 1971, p. 153. Menţionăm că în ambele cazuri de „trădare prin fidelitate" a fost vorba despre doi urmaşi ai marilor logofeţi (Ioan Tăutu al lui Ştefan cel Mare şi Mateiaş al lui Petru Rareş). Putem vorbi de un etos aparte al marilor familii boiereşti?

[99] A se vedea cercetările noastre, Virgil Pâslariuc, „Formarea unui mit istoric: Ioan vodă cel Viteaz (1572-1574)", p. 52-58; idem, *Radiografia unui mit istoric românesc sau un tiran trădat: Ioan vodă,* în vol. *Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii in honorem Demir Dragnev*, Chişinău, Ed. Civitas, 2006, p. 62-82.

[100] În aprilie 1523 Ştefăniţă vodă dă porunca să fie executat portarul Luca Arbure, împreună cu fii săi, iar Ureche ştia că acesta „nici judecatu, nici dovedit au perit"(Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 145).

natura puterii princiare, făcea ca „uneltirile" împotriva domnului nu trebuiau demonstrate şi nici justificate în faţa supuşilor, fapt ce transforma acuzările de trădare într-o armă eficientă împotriva adversarilor. De aceea, Grigorie Ureche scria într-un citat memorabil că puterea domnească în secolul al XVI-lea a fost practic neîngrădită: „Pre Moldova ieste acest obicéiu de pier făr' de număr, făr' de judecată, făr' de leac de vină, însăş părăşte, însăşi umple légea şi de acesta noroc Moldova nu scapă, că mai mulţi sîntu de le ieste draga a vărsa sînge nevinonat. Apoi zicu şi dau vina lăcuitorilor că sîntu vicléni"[101]. Este una din cauzele care fac ca definirea fenomenului trădării şi detectarea componentelor sale să devină tot mai dificilă dacă ne gândim că însăşi intenţia de „hiclenie" era condamnată şi pedepsită ca o *crimă consumată*[102].

Concluzii. Istoricul dreptului englez Frederic Maitland spunea că „trădarea este o crimă cu o circumferinţă vagă şi cu mai multe centre"[103]. În analiza acestui fenomen, istoricul trebuie să ţină cont de implicarea mai multor factori şi să evite judecăţi unilaterale şi, mai cu seamă, cele de valoare. Acuzaţia de trădare a fost arma celui mai puternic şi constituia, într-un fel, apanajul învingătorului. Astfel, „trădarea" pare a fi un construct ce ţinea mai mult de conjunctură sau raportul de forţe ce s-a creat într-un moment istoric dat. Apelul la document ne arată că multe din aşa-numitele acte de „trădare" nu s-au consumat pe câmpul de luptă sau în tratative secrete cu inamicii, ci s-au construit şi inventat în liniştea cancelariilor sau, mai nou, în cabinetele de lucru ale istoricilor. Trădarea a fost unul dintre cele mai eficiente instrumente de combatere politică a opozanţilor, a celor indezirabili, deoarece nu trebuia demonstrată sau probată, fiind suficientă doar o acuzaţie de intenţie după care venea pedeapsa ca şi în urma unei crime consumate.

[101] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 191.

[102] Este cunoscut faptul că în Imperiul roman din perioada Principatului, legea de *les majesatis* s-a transformat într-o armă efectivă împotriva opozanţilor, fiindcă nu cerea o demonstraţie propriu-zisă.

[103] J.G. Bellamy, *op. cit.*, p. 1.